

יחסי התורה והפילוסופיה לאור דברי הראשונים

במקורות התלמודיים

בבואנו להתחקות אחר דברי רבותינו הראשונים בעניין יחסי התורה והפילוסופיה עלינו להקדים את דברי התלמוד¹ בעניין. אומרת הגמרא (ברכות כח, ע"ב):

"תנו רבנן: כשחלה רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים ונוכח בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: הוזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבו בן ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים - דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא."

ופירש רש"י (שם ד"ה "מההגיון"): "לא תרגילוס במקרא יותר מדאי, משום דמשכא, לשון אחר: משימת ילדים".

וב"מגן אבות" לרשב"ץ (ב, יט) כתב: "ומה שאמרו בברכות [כח:] בפרק תפלת השחר מנעו בניכם מן ההגיון אינו חכמת א"ל מנט"ק (-פירש המהדיר שהכוונה ללוגיקה) כי רש"י ז"ל פירש, הגיון - שיחה בטלה".

ובשו"ת "חוות יאיר" (סימן קכ"ד) מביא אחרים שפירשו ש"הגיון" משמעותו לימודי דקדוק השפה העברית, וזה לשונו: "אמנם לידע כל סעיפים וסעיפי סעיפים והיוצאים מן הכללים, אין לבלות הזמן בהם כי ידיעתם רבית המבוכה ומעט התועלת ויש שפרשו על זה מ"ש ריב"ז מנעו בניכם מן ההגיון".

אולם מצאנו פירושים הקושרים את המילה "הגיון" ללימודי הפילוסופיה האסורים.

1. וזה למרות שיש מקור עוד יותר קדום, והוא ידידיה האלכסנדרוני (המכונה פילון), שדבריו כולם הינם מעין אליגוריה יוצאת מן הכלל השזורה בפילוסופיה. הוא חי לפני חורבן המקדש ואף - כעדותו הוא - עוד העלה שם קרבנות לה'. ואולי זה המקום לציין כי דבריו לעיתים לא רחוקות חופפים למקבילות בתורת הסוד, ולפעמים סגנונו יותר ממזכיר את סגנון רבינו המהר"ל מפראג. אך מה נעשה ולא זכינו לעסוק בדבריו, ועקב כך נפלו דבריו לידי מינים נוצרים ימ"ש, ומעתה חלה על כל העניין הוראת חז"ל 'הרחק מפתח ביתה' וכו'. ולכן אין אנו יכולים להביאו.

הנה כך הוא בשו"ת "שאלת יעבץ" (ח"א, סימן מ"א): "אגיד לך את אשר עמד, כי הנה ערכת לפני ענין כי שוטטת בארץ אחר החכמי איה ואיזה מקום בינה. וי"ל פירכא אעיקרא דדינא, מי התיר לך להניח מקומות שיש בהם ק"ק מישראל, ולהיות גולה שלא למקום תורה, להושיבה עגונה. למנוע שארה ועונה, להכניס צרה במקום הגבירה העדינה, בני מי הרשך לעמוד במדרשיהם וללמוד נימוסיהם. ללכת אחרי ההבל והשגיון, לבלות זמן **במלאכת ההגיון**. שהיא מלאכה שאינה צריכה לגופה, ולא נשתמשו בה אבותינו ורז"ל כלל. **ולפי פשוטו של דבר נראה שכיוונו לזה במ"ש ומנעו בניכם מן ההגיון**, ולא תראה לחכם מחכמי האמת שאיבד זמנו בה. **אך הרמב"ם ז"ל הוא לבדו מצינו שהעמיק עינונו בה, הפליא עצה, הגדיל תושיה בספרו המורה**".

נמצאנו למדים שדרכו של הרמב"ם במורה הנבוכים היא מלאכת ההגיון, וכידוע, דרכו הייתה דרך הפילוסופיה.

כך מצינו גם בשו"ת "דברי יציב" (יו"ד סקל"א ד"ה "והארכתי מזה"): "בענין המחלוקת שנתעוררה בתקופת הרשב"א ז"ל בנוגע לספרי הרמב"ם ולימוד חכמת הפילוסופיה, שהיו צדיקים קדושים גאוני ארץ שסברו שהזמן גרמא לקרב אל השכל עניני אמונת אמת, ולכן הלכו לדרכם בקודש להסביר המקראות בדרך **ההגיון והפילוסופיה**".

לדעות אלו, הפילוסופיה אסורה מצד הנהגת רבי אליעזר הגדול את תלמידיו. יכולים אנו לשער כבר בשלב זה, שהדבר נתון במחלוקת גם בבחינה העקרונית, בנוסף או בשורש הפירושים השונים למילה "הגיון".

מחלוקת הגאונים

ואכן, נראה שבנושא דין המחלוקת מתחילה עוד בימי הגאונים. הנה כך הוא בתשובות הגאונים ("שערי תשובה" ס"ה):

"ומה לכם תדכאו עמו, לפני עניים בתורה תטחנו בשמעם את **דבריכם וניב לשונכם בדרכי אריסטו וחבריו, ודנים תורתו ית' באותו הדרך, מי שמע כזאת מי ראה כאלה...** ואתם עושים במשקל דעת יוצרנו ית' שהוא דעת התורה ממש לדעת הבל וריק, רימה ותולעה, תהו ובהו אשר אין בו ממש, והלא כתיב **יכל הגוים כאין נגדו לאפס ותהו נחשבו לו?**... וזולתי שאתם מבקשים דברי חפץ ואין אנו יכולין להשיב לכם כי איך יזהיב אדם על חרשי אדמה הנשברים, והם דברי אריסטו והפילוסופים כי כולם חברים. אבל השיבו וחיו ושימו יד על פה ודעו, **כי כרחוק מזרח ממערב כך הרחיק המקום ית' דעתו שהיא דעת התורה הקדושה מדעות בני אדם**, זכרו זאת והתאוששו, ומאותו הדרך **התבוששו**".

כאן אנו רואים לכל הפחות הסתייגות מהעיסוק בפילוסופיה כדבר מחייב ועיקרי בעולם המחשבה בישראל.

אולם בדברי רב סעדיה גאון אנו מוצאים יחס שונה בתכלית לגודל המקום של הפילוסופיה בתשתית מחשבת ישראל. הנה כך הוא כותב בספר "האמונות והדעות" (בהקדמה) שכולו מושתת כידוע על ברכי הפילוסופיה:

"ברוך יי אל ה' ישראל אשר לו יאות עין האמת הברורה, המאמת למדברים מציאות נפשות אמת ברורה, ומצאו בה מוחשיהם מציאה ברורה, וידעו בה ידיעותם ידיעת צדק, נסתלקו בה מעליהם השבושים, וסרו עמה הספקות, ונצללו להם הראיות, והזדכו להם המופתים, וישתבחו על כל ספור נעלה לתהלה. ואחר מה שפתחנו בו מתהילת אלהינו ושבחו במאמר קצר, אני מקדים לספר הזה אשר כוונתי לחברו, הודעת סיבת נפילת הספקות לבני אדם בדרושיהם ואופני הסתם, עד שתשלם הגעתם אל הדרוש ושלוט קצתם על קצתם, עד אשר קיימו אותו אמיתות כפי מחשבתם וסברתם..."

ברור אם כן, שאמונה "ברורה" לפי רס"ג היא אכן אמונת ההגיון, שהפילוסופיה היא בסיסה המובהק.

מחלוקת הראשונים

בתורת הראשונים אנו מוצאים התייחסות רבת אנפין לעולם ההגיון הפילוסופי.

דעות הראשונים הינן קיצוניות אחת מן השנייה ביחסן לנושא. אנסה להציג אותן תוך הבאת חלק מדברי הראשונים על מנת לתת ביטוי לכל הפרטים הקטנים שכתבו הראשונים, שהרי בסופו של דבר הם אלו שבונים אצלנו את היחס הנכון והמדויק לנושא.

הראשונים בעלי הפילוסופיה - רמב"ם וסיעתו

ראש וראשון לראשונים אלו הוא כמובן רבינו הרמב"ם. ספרו "מורה הנבוכים" רובו ככולו מיוסד ומובנה על אדני ההיקש ההגיוני הפילוסופי. לדעת הרמב"ם, מסקנות ההיקש ההגיוני בעולם המחשבה הינן סתרי תורה גמורים על כל המשתמע מכך.

כך הוא למשל כותב (מור"ח ח"א, פל"ג): "ומי שיראה שלם בשכל, מזומן לזאת המדרגה העליונה, ר"ל מדרגת העיון המופתי, וההוראות השכליות האמתיות, יעלוהו מעט מעט עד שיגיע אל שלמותו... אבל העלימום לקיצור השכל בתחילה לקבלם, וגילו בהם מעט שילמדם השלם, ולזה נקראו סודות וסתרי תורה כמו שנבאר".

בדרכו של הרמב"ם הולך גם הרלב"ג (משלי פ"ו, ג): "להודיע כי התורה ומצותיה מביאות האדם אל השגת החכמה והתבונה אם בפילוסופיה האלהית אם בפילוסופיה המדינית אם יעמיק האדם לחקור בה ובמצותיה מחקר ראוי". ובמקום אחר (משלי פ"ח ה): "השתדלו להתיישר אל החכמה ואחשוב שזאת הערמה תשלם בהתבוננות במלאכת ההגיון כי היא תיישר השכל אל דרכי ההשתדלות והעיון".

גם ר"ש אבן גבירול היה מן הפילוסופים כמו שעולה מספרו "תיקון מדות הנפש", ואת כל השקפתו היטיב הוא עצמו לתמצת במשפט אחד (ספר "מבחר הפנינים" א', שער החכמה): "ודע כי מעלת השכל מן האמונה כמעלת הראש מן הגוף כשיאבד הראש יאבד הגוף וכאשר יאבד השכל יאבד האמונה" (שם הכוונה כמובן בעל הקשה הגיונית וכו').

כן גם מצינו את רי"ע בעל העקידה שכתב (עקידה על בראשית ב', יז) בדרך פילוסופית (גם מעט אליגורית) מובהקת, וכך הוא רואה את שתי הדרכים לעלות מעלה: "ונראה עוד ליחס כללות החכמות לעצי הגן, ועץ החיים הוא השפע האלוקי הנבואי הוא תכלית הכל... **ועץ הדעת הוא השכל הפילוסופי העיוני**"².

בעקבות חבל ראשונים זה הולך גם הרמ"א, שהוא בין היחידים שדבקו בשיטה זו לאחר פרסום הקבלה (אם לא נחשיב את חכמי דורנו). בפולמוס עם המהרש"ל חברו, כתב הרמ"א להוכיח עניין מסוים מדברי אריסטו, והמהרש"ל הגיב בביקורת חדה (שו"ת הרמ"א ס"ו): "קבלתי כתבך במגילה עפה כתובה פנים ואחור, וראיתי בו דברים חידודים, והרגשתי כאיזמל בבשר, והקפתי בחבילות חכמות ורובן חיצונות, בכלים שונות, והפנימות עגונות. והתורה חוגרת שק ומקוננת... ולחכמת אריסטו הערל אליו היית פונה בכל פינות". על כך ענה לו הרמ"א (בס"ז): "ומי לנו גדול מהרמב"ם ז"ל שעשה ספר המורה שכולו אינו אלא מזה המין... וכזה עשו כל החכמים שהביאו דברי החוקרים בספריהם" והמשיך שם לחזק דבריו, ובמקום אחר מצאנו (שולחן ערוך יו"ד סימן רמ"ו ס"ד): "ומי מותר ללמוד באקראי בשאר חכמות, ובלבד שלא יהיו ספרי מינים, וזהו נקרא בין החכמים **טיול בפרדס**". הרמ"א פוסק שהפרדס שאסור לטייל בו מרוב שהוא נשגב בסודותיו הוא הוא תורת הפילוסופיה.

2. משום מה נהוג להכליל בחבורה זו גם את רד"י אברבנאל, אך הדברים לפחות אינם מדויקים כפי שעולה מסגנון דבריו על מקום הפילוסופיה בקרבה אל ה' (פירושו על שמות כ', יב): "כוונת המעמד האלוקי לא היתה להודיעם דרושים פילוסופיים, כי ידיעות אלו לא יביאו אדם אל ההצלה להדבק בה, ויכניסוהו בספקות ואמונות זרות, אלא רצה (ה' ב.א.) להשרישם בשרשי אמתיות אלקותיות".

מתנגדי תורת הפילוסופיה

בעניין היחס ל"מורה הנבוכים" והנמשכים אחריו מצינו קשת רחבה של רמות דחיה. היחס החמור ביותר מצינו בדברי אחד מגדולי האחרונים, הלא הוא הגר"א.

כך כותב הגר"א (יו"ד, סימן רמ"ו ס"ק י"ח) על דברי הרמ"א שהובאו לעיל את הדברים הבקורתיים הבאים:

"אבל לא ראו את הפרדס לא הוא ולא הרמב"ם."

ובמקום אחר (יו"ד, סימן קע"ט ס"ק יג) הפליא הגר"א וכתב:

"והוא (הרמב"ם והרמ"א בעקבותיו) נמשך אחר הפילוסופיא... אבל כבר הכו אותו על קדקדו... והפילוסופיא היטתו ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלציי ולעקור אותם מפשטן וחס ושלום איני מאמין בהם ולא מהם ולא מהמונ³ אלא כל הדברים הם כפשטן אלא שיש בהם פנימיות, לא פנימיות של בעלי הפילוסופיא שהם חצוניות אלא של בעלי האמת."

הסגנון הזה כלפי הרמב"ם הוא חריף, שהרי לא מצינו אף ראשון או אחרון אומר כדברים האלה על רבינו הרמב"ם, להוציא הראב"ד שידוע בכך⁴.

ואמנם, יש שערערו על אמיתת הדברים שיצאו תחת קולמוסו של הגר"א. בספר "קריה נאמנה" (עמוד קס) הובא מכתב הרב צבי הירש קצנלבויגן, אל המחבר, שנאמר בו בין השאר: "ושמעתי מפי הגאון רבי מנשה מאיליאי ז"ל, שמ"ש בביאורי הגר"א יו"ד (סימן קע"ט ס"ק יג), על הרמב"ם, שהפילוסופיא הארורה הטתו ברוב לקחה, אבל כבר הכו על קדקדו וכו', ע"ש. וכן מ"ש בביאורי הגר"א יו"ד (סימן רמ"ו ס"ק יח) ע"ד הרמ"א בהגה, שלא ראה את הפרדס לא הוא ולא הרמב"ם וכו', ע"ש. מעולם לא יצאו הדברים האלה מעטו ומפה קדשו של הגר"א, ואיש אחד הציג דברים אלו בתוך ביאורי הגר"א בשעת ההדפסה, והוא היה מכיר את האיש ואת שיחור".

אולם בסי' "עליות אליהו" (יג) הובא מכתב ממהר"ש לוריא, (שהוציא לאור

3. זה שהפילוסופיה משוייכת לאוה"ע ובמיוחד למסואבים שבהם יוצא לכאורה ממדרש איכה רבתי (בפתיחות, פ"ב): "א"ר אבא בר כהנא לא עמדו פילוסופין לאומות העולם כבלעם בן בעור וכאבנימוס הגרדי".

4. אך אוסיף שראיתי פעם ב"מגיד מישרים" למרן הב"י דברים חריפים מעין אלו של הגר"א, שרצו לדונו להרמב"ם בכף הקלע בגלל דבריו, אלא שבגלל כתביו האחרים לא דנו אותו. אולם דא עקא שלא נכתב שם על אילו כתבים רצו לדונו ובזכות אילו כתבים זיכוהו, שמא בזכות "מורה הנבוכים"? ואף שהדבר רחוק מאוד מן הסברא, הרי שאם נכון הוא, נפתרת לנו השאלה הגדולה, איך אותו אחד שקיבל דברים אלו על הרמב"ם, המשיך לצטט את מורה הנבוכים שוב ושוב בשו"ע, למשל בהלכות מעונן ומכשף, ע"ש.

הדפוס ספרי הגר"א ובכל כתבי יד קדשו נאמן הוא, לפי עדות הרב המחבר הנ"ל, שדברי הגר"א בביאוריו ליו"ד (סקעי"ט וסרמ"ו) נמצאים בכתב יד קדשו, ולכן מ"ש רבי צבי הירש קצנלבויגן ב"קריה נאמנה" הנ"ל לדבר תועה על מסדרי הדברים הנ"ל, אינה קריאה נאמנה, ושקר ענה, ע"ש. וכ"כ ר' אהרן מרכוס ב"ספר החסידות" (עמוד עט) לדחות דברי רבי צבי הירש הנ"ל, ע"פ עדות הגאון רד"ל שקבע אמיתות הדברים ע"פ כתב היד של הגר"א. וכ"כ ר' יצחק מלצאן ב"אבן שלמה" (פ"א א"ג), שכן נמצא בכ"י של הגר"א, ושלא כיש אומרים שאין זה מדברי הגר"א. (את דברי המכחישים והמאמתים מצאתי בדברי הגר"ע יוסף בשו"ת "יביע אומר" ח"א יו"ד ס"ט. בעניין זה החכימני מו"ר הרב ד"ר יחיאל שפרן ותודתי נתונה לו).

ואם כן, הדבר לא חד וחלק, למרות שכמעט פשוט שאכן אלו דברי הגר"א, שהרי כך העידו תלמידי חכמים מובהקים שראו במו עיניהם את כתב יד קדשו של רבינו הגר"א בעניין.

כך או כך, הויכוח הוא על הסגנון, אבל בתוכן נראה שכמעט כולם מודים, שכן כך כתבו רוב החכמים, הן אותם שראו תורת הסוד, והן אותם שאין זה בטוח שראו אותה. כך כותב רבינו תם ("ספר הישר" השער השישי מדה י):

"יש חכמות משחיתות האמונה, כגון החכמות החיצוניות חכמת האפיקורסים, וחכמת הפילוסופיא... רק ירחק מהן בכל כחו... וכמה חכמים בעיניהם חשבו כי עלו למרום החכמה, חושבים כי עלו ועמדו בסוד גדול ויעלימוהו מזולתם, ולא ידעו כי רחקו מן האמונה... וכאשר יתחבר לאפיקורוס, תשחת אמונתו מעט מעט והוא לא ירגיש, כן המתעסק בחכמת הפילוסופיא..."

אולם הוא מסייג את דבריו: "אך כונת הפילוסופיא ותכונתה היא לדעת ייחוד השם..." והבעיה בה היא רק הדרך המסובכת לרכישתה.

וביתר שאת כתב רבינו הרמב"ן (ויקרא פט"ז, פ"ח):

"כי היינו צריכים לחסום פי המתחכמים בטבע הנמשכים אחרי היוני (הכוונה לאריסטו) אשר הכחיש כל דבר זולתי המורגש לו, והגיס דעתו לחשוב הוא ותלמידיו הרשעים, כי כל ענין שלא השיג אליו הוא בסברתו איננו אמת"⁵.

בחרפות מעין זאת כתב גם הרא"ש, והגדיל לשוות לפילוסופיה גדר מינות⁶,

5. ודבר שבשיגרה הוא שרמב"ן מביא את דעת תורת הסוד כדי להוציא את הלומדים משיטות פילוסופיות, ויחס זה של ניגוד בין השתיים מוצאים אנו בכתבי הרמח"ל בכמה מקומות. לדוגמה בהקדמה למאמר הויכוח, שם הוא כותב: "כי הפילוסופיא נעשית צרה לחכמה הגדלה הזאת (קבלה), שפחה חצופה החושבת לירש גבירתה, היא נגע צרעת אשר פשטה ממש בעונותינו הרבים בישראל".

6. ומעין זה כתב בחריפות רבי יואל סירקיס [שו"ת הבי"ח (ישנות) ס"ה]: "הפילוסופיא היא המינות בעצמה ואשה הזרה שהזהיר עליה שלמה כמ"ש הר"מ גבאי בספר מראות אלקים ולא זו בלבד אלא ממשיך אליו גם אחרים ועובר על לאו לפני עיור לא תתן מכשול דחייב נידוי, ומאחר דמשליך חכמת הקבלה ודברי רז"ל המקובלים אחרי גיוו ראוי להחמיר עליו ביתר עוז

שהוא לרוב השיטות⁷ עבודה זרה גמורה שדינה ביהרג ובל יעבור (בשו"ת כלל נ"ה סימן ט').

"ועל שכתבת מגזרת השכל וגזרת הדת, מה אשיב על זה? לא תהא תורה שלנו כשיחה בטלה שלכם, חכמת הגיונכם, אשר הרחיקו כל חכמי הדת נביא ממנה, אות או מופת, לחייב ולזכות ולאסור ולהתיר. והלא חוצבי מקורה לא האמינו במשה, ובמשפטים ובחוקים צדיקים אשר נתנו על ידו, בכתב ובקבלה. ואיך שואבי מימיה יביאו ראיה מהם לחקים ומשפטים של משה רבינו עליו השלום, ולפסוק דינין במשלים שהורגלו בהם בחכמת הגיונם?... כי חכמת הפילוסופיא וחכמת התורה והמשפטים אינן על דרך אחת... ועל זה אמר החכם: **כל באיה לא ישובון, רוצה לומר: כל הבא ונכנס מתחלה בחכמה זו, לא יוכל לצאת ממנה להכנס בלב חכמת התורה**, כי לא יוכל לשוב מחכמה טבעית שהורגל בה, כי לבו תמיד נמשך אחריה. ומחמת זה לא ישיג לעמוד על חכמת התורה, שהיא ארחות חיים, כי יהיה לבו תמיד על חכמת הטבע, ותעלה ברוחו להשוות שתי החכמות יחד, ולהביא ראיה מזו לזו, ומתוך זה יעוות המשפט, כי שני הפכים הם, צרות זו לזו, ולא ישכנו במקום אחד".⁸

הריב"ש (בשו"ת סמ"ה) הטיל פקפוק בטהרת הקודש של דברי הרמב"ם ורלב"ג עצמם: "וכתבו בספריהם, שאין ידיעה שלמה רק אותה שהיא מצד החקירה, לא מצד הקבלה. ואנחנו מקבלי האמת, דעתנו, שהתורה שלנו שלמה, שבאה אלינו במעמד הר סיני מפי הגבורה ובאמצעות אדון הנביאים ע"ה, היא למעלה מהכל, וכל חקירתם אפס ותהו לערכה".

ובהמשך: "ועכ"ז לא נמלט הרב ז"ל מהמשך קצת אחר החכמה בקצת המופתים, כגון בבן הצרפתי ובמעמד הר סיני, ואולי לא היתה כונתו רק באשר לא יוכל להשיב האנשים ההם לגמרי מן הקצה אל הקצה".⁹ וביאר

להחרימו בכל החומרות החרם מכל מה שהפה יוכל לדבר וזה אין צריך פנים: אמנם שם מדובר על מקרה חמור של ביזוי תורה.

וכן השווה את החכמה הגויית למינוח ה"פרי צדיק" (בפירושו לנצבים טז): "והיינו שהם (הגויים) ג"כ חידשו בחכמתם מעט מידות ישרות ע"פ שכלם, אבל באמת הוא שורש המינוח והאפיקורסות".

7. להוציא שיטת המאירי כמדומני.

8. ובשלי"ה הקדוש על מסכת שבועות ציטט בשם ספר "שבילי אמונה" שכתבו נכדו של הרא"ש, שם נכתב (דף ק): "ואין נותנין דעתן רק בחכמת הפילוסופיא וחושבין שזהו מעשה מרכבה, וזה באמת אבדון ומוות, והמאמינים כן נבדלים מקהל ישראל... ומרוב עונינו נמצאים מבני עמנו נמשכים אחר הפילוסופיא... וברית עם חכמי האומות יכרתו להתעסק בחכמת היוונים".

9. ואכן היו שלימדו זכות על הרמב"ם וסיעתו, וכך הוא למשל בדברי רבי יעקב מעמדין (בשו"ת שאלת יעב"ץ ח"א סמ"א) שכתב:

"אך הרמב"ם ז"ל הוא לבדו מצינו שהעמיק עיונו בה הפליא עצה הגדיל תושיה בספרו

להם עניינים מעטים מן התורה בדרך מסכמת אל הפילוסופיה, וגם זה כתבו ברמז ובהעלם. גם במלאכים שנראו לאברהם אבינו ע"ה אמר שהיה במראה הנבואה; וכבר השיב עליו הרמב"ן ז"ל בפירוש התורה שלו (בפרשת וירא). והחכם רבי לוי ז"ל (רלב"ג), גם הוא ה' חכם גדול בתלמוד, ועשה פירוש נאה לתורה ולספרי הנביאים, והלך בעקבות הרמב"ם ז"ל. אמנם, גם הוא הטו את לבבו אותן החכמות הרבה מדרך האמת, והפך דעת הרב רבינו משה ז"ל בקצת ענינים, כגון בענין ידיעת השם בעתיד האפשרי, וכן בעמידת השמש ליהושע, והשיב צל המעלות אחורנית, כתב דברים שאסור לשומעם, וכן בהשארות הנפש, ובהשגחה בענין עונשי הרשעים בעה"ז. כמ"ש כל זה בספרו, קראו מלחמות השם.

ומעתה, ישא כל אדם קל וחומר בעצמו: אם שני המלכים האלה, לא עמדו רגליהם במישור בקצת דברים, כבודם במקומם מונח; והם היו גדולי העולם, איך נעמוד אנחנו אשר לא ראינו מאורות, לערכם. וכמה וכמה ראינו פרקו עול התפילה, נתקו מוסרות התורה והמצוה מעליהם בסבת למוד אותן חכמות."

ומופלאת היא סברת הרמ"ע מפאנו (בשו"ת סק"ח): "ואנחנו מהשגות הראב"ד זכר לברכה למדנו חובה לעצמנו לקובלנא מן התורה נגד החולקים, כי הוא לא כיון בהם למעט בכבוד הרמב"ם חלילה לרבנן קדישי כותייהו, אלא חשף הראב"ד את זרוע קדשו לחלוק עליו לכח אמיץ בכמה גופי הלכות כי היכי דלא ליסרכו כולא עלמא בתריה ללמוד וללמד בדעות מעל ספר המורה וכיוצא בו".

לדעת רמ"ע כל מטרת הראב"ד בהשגותיו הייתה להרחיק את הציבור מספר מורה הנבוכים בגלל תוכנו¹⁰.

המורה. לצורך אנשי דורו. והל"ל זה לדורו בלבד תקן. והדורות שבאו אחריו מיד מאנו בספר ההוא ולא אבו הלך בדרכיו אף אם גבהו עמקו מחשבותיו ולא נודעו לכל נתיבות ומהלכיו. ואין למדין מן התקוע שתקע עצמו להלכה זו כי בכל חכמי ישראל האחרונים אין ערוך אליו, מי כמוהו מורה בדת אל הרבה צבאותיו ערך מחנות. קרא לתבונתו יעמדו יחדיו לרקחות ולטבחות רבות בנות. ואין כל אדם זוכה לשתי שולחנות".

ובפירוש החסיד יעבץ למסכת אבות (גי' יט) כתב על חיצוניות הפילוסופיה: "למה אנחנו דומים עם הפילוסופים החשובים, לשני אנשים שנכנסו למדינה גדולה, האחד ידע כי יש מנהיג באותה מדינה ושהיא מונהגת בצד וביושר מן המנהיג ההוא, אבל לא דיבר עם המלך ולא ראה אותו... והשני דיבר עם המלך וקיבל דבריו, והלך דבר עמו והודיעו סודותיו ובמה יתרצה ובמה יכעס".

ובמקום אחר כתב (פירוש היעבץ לתהלים נ', כב): "שיבינו סודותיה בקבלה כמו שהוא נתון בקבלה, לא מסבא והיקש, ולזה קראם (לאלו שלא הולכים בדרך זו) שכחי אלוה... כי לפי דעתם כל השלמות בעיון החכמת הוא תלוי, לא זולת".

10. וכן רבינו האלשיך הקדוש כתב דברים חריפים בענין (פירוש על שיר השירים ז', ח): "דמיתה לתמר - לתת דופי במניחים חיי עולם ובילדי אריסטו יספיקו, שאחריתם מר כלענה, והוא כתמר אם יאכל פנימיותו ישתברו שיניו".

אולם כאמור, היו שקיבלו בצורה מתונה יותר את דברי הרמב"ם במורה למשל, מרן הב"י בכמה מקומות מביא דברי הרמב"ם ב"מורה הנבוכים" ואף לא נמנע להחשיבו כשיקול לפסיקה (למשל יעויין בב"י או"ח סק"יג א"ט).

וכן הביא את "מורה הנבוכים" המהרש"ם במספר מקומות בספרות פילוסופיות מובהקות (בשו"ת שלו ח"ו ס"י): "וכבר כתב הר"מ במו"נ בהקדמתו לח"ב הקדמה י"ח ובעקדה ריש מגילת איכה כי הסרת המונע יחשב למוציא מכח אל הפועל, וא"כ מניעת הטוב הוא כפועל רע".

וכן הביאו גם רבי יוסף חיים (שו"ת "רב פעלים" ח"א או"ח ס"א): "והגאון נודע ביהודה תניינא א"ח סימן ק"ז, נשאל על שם שכינה, והביא על זה דברי הרמב"ם ז"ל, במורה, שכתב שיש לזה ב' פירושים, או נברא מאת הבורא, או ענין השגחת הבורא שהשגחה נקראת שכינה, וכל מקום יתפרש שם שכינה לפי ענינו, עכ"ד דברי הרמב"ם ז"ל. וכתב המחבר נ"ב אני אומר שני הפירושים הם דבר אחד, ע"ש. והמשכיל יבין שדברי הרמב"ם ז"ל נכללו בדברינו, ורק הוא לא היה יכול להרחיב הדברים כאשר הרחבנו, מפני שלא נגלו אליו זוה"ק ודברי רבינו האר"י ז"ל אשר קיבל מפי אליהו הנביא זכור לטוב בחכמת הקבלה וסודות התורה".

ר"י לא נמנע מלהביא את דברי הרמב"ם במורה הנבוכים, ועוד יותר מכך, אינו נמנע מהכללתו בתוך דברי סוד מובהקים. וכך הוא גם נוהג במקומות אחרים (שו"ת "רב פעלים" ח"א סוד ישרים ס"א): "ופירש הרמב"ם ז"ל במורה ח"א פרק ס"ו, לפי"ד אונקלוס שתרגם אצבעתא פירושו הוא כמו הר ה', מטה ה', ר"ל האצבע הוא שם כלי נברא שבראו ה' לצורך זה הדבר, וזה הכלי הנקרא אצבע חקק הלוחות ברצון השי"ת ומאמרו ע"ש". ובהמשך כתב: "ופירש כך הרמב"ם ז"ל במורה ח"א סוף פרק א' ע"פ בדמות אלהים, כי דמות הוא שם מן דמה, והוא דמיון בענין, והכונה הוא כי הדמיון יאמר על שם דבר שיהיה בין שני הדברים דמיון באיזה דבר". ודברים אלו כאמור, ראויים לדעת ר"י להכנס תחת הכותרת הכללית "סוד ישרים".

וכן הרב קוק רוח אחרת עמו, כמו שמתבאר ממספר כתביו. כך הוא כותב ("מאורות הראיה" חנוכה סימן כ"ז): "מצד החיצוני והטפל שבחיים, **מצד צורך השעה וישוב העולם**, יפנה **לפעמים** לקחת מכל דבר טוב שימצא אצל הגויים אשר סביבותיו... למדנו שרק נכנסו יונים להיכל, כיון שרוח ה' חדר עד לפנינו, עד לחיי התורה והקדושה לפגוע בהם... כבר טמאו כל השמנים שבהיכל".

הרי לפנינו חילוק בין הכנסת דרכי המחשבה הגויית לחיצוניות דרישת התורה, דהיינו כעזר למדדים בסוף המחנה כדי להרימם למעלה הראויה וכדומה, שדבר זה מותר, לבין הכנסתה כעצם דרך הקדש של ישראל, שהיא צריכה להיות בטהרה גמורה ללא בדל פניה לריקנות הגויית.

והוא ממשיך (שם דף ל"ב): "אותם הקנינים שהם טובים לשמש את האור האמיתי של התורה, שנלקחו מאוצר הפגישה היונית, מאותן הדעות דקריבין

לארחא דמהמנותא... זאת היא טובה עליונה שמאת ה' היתה זאת... על זה ראו לקבע הלל" אמנם, הדברים מותנים בכך "שנצרכו ונטהרו באש דת של תורת אמת להסיר מהן כל סיגיהן ובדיליהן".

נמצאנו למדים מדברי הרב שלא די שמותר לקחת מדרכי המחשבה היוונית כעזר למתקשים וכדומה בתורת ישראל, אלא שאף ראוי לומר על כך הלל, שהרי לולי זה, מי יודע כמה ריקים מישראל היו פונים למלא עצמם ממינות וכפירה חלילה¹¹.

ומתוך גישה זו כתב (בשו"ת "עזרת כהן" סימן י"א) כמעט באותה לשון לגבי בירור הבדילים הרעים מדרכי החקירה:

"ולא יפלא בעיני כת"ר אהובי שאני משתמש ביסודות הגיוניות בעניני הלכה, שכן עשו גדולי ישראל מעולם במקום שהסברא מסייעה לזה, והדברים מתאימים לד"ת. ולא מחה הרא"ש בתשובה (שהבאנו לעיל) השואל שם, שרצה להשוות את מדות התורה ע"פ ההגיון הפילוסופי, אלא מפני שהדברים שם היו זרים ע"פ יסוד התורה. וכבר האריך הרמ"א בתשובה להרש"ל, לברר ג"כ בענין גדרי מורסא וטינרי, איך שצריכים להשתמש ביסודות החכמות שנתקבלו בספרי גדולי ישראל, אע"פ שנלקחו מחכמות העולם כי חכמינו הגדולים זקקו ובידו הדברים"¹².

גם האדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל (בשו"ת "דברי יציב" יו"ד ס"ק כ"א) לא נמנע מלהזכיר את דברי "מורה הנבוכים" בחדא מחתא עם ספר "שערי קדושה" למהרח"ו: "יעויין ב"מורה נבוכים" ח"ב פרק ל"ו וז"ל: "וכבר ידעת עוד פעולת זה הכת המדמה וכו' והוא הסיבה בחלומות הצודקות והוא בעצמו סיבת הנבואה וכו' פועל כח המדמה בעת השינה הוא פעולתו בעת הנבואה וכו' עיי"ש באריכות, ובמ"ש בתכונות הנדרשות לאדם כדי שיוכה לחלומות הצודקות. וב"שערי קדושה" למהרח"ו ח"ג שער ז', שמדרגה חמישית ברוה"ק היא כי יראה בחלומותיו עניני עתידות וחכמה קרובות אל רוח"ק וכו' בכח מעשיו הטובות ובקדושתו וכו', עיי"ש".

סיכום

העולה מדברינו הדלים, שהיחס לפילוסופיה בקרב הראשונים נתון במחלוקת. ראינו גאונים ובעקבותיהם ראשונים אשר דורשים את התורה בדרך פילוסופית, ואת מתנגדיהם החריפים יותר והחריפים פחות. נשוב ונמקד בשם מרן הרב קוק ("מאורות הראיה" חנוכה דף כ"ז): "מצד החיצוני והטפל שבחיים, מצד צורך השעה וישוב העולם, יפנה לפעמים לקחת מכל דבר טוב שימצא אצל הגויים אשר סביבותיו... למדנו שרק נכנסו יונים להיכל, כיון שרוח הזר חדר עד לפנינו, עד לחיי התורה והקדושה לפגוע בהם... כבר טמאו כל השמנים שבהיכל".

11. ויעויין בהערה מס' 9 במה שהבאנו בשם הגאון יעב"ץ שכתב כעין זה.

12. ואכן בשו"ת "משפט כהן" סקמ"ה הביא את הרמב"ם ב"מורה הנבוכים" כסברא מן המניין.